

Det finns bättre sätt än kötid för att avgöra vem som ska få en attraktiv friskoleplats

Dagens Nyheter den 20 februari 2021

Den 10 juni 1893 var senaste gången begreppet gräddskumning i sin ursprungliga mejeritekniska betydelse förekom i Dagens Nyheter. Kolerans spridning på landsbygden bekämpas bäst genom Forshagas ismetod för gräddskumning, kunde vi då läsa (i en radannons utformad av Forshaga aktiebolag, bör väl tilläggas). Drygt hundra år senare dyker begreppet upp igen, i en kulturartikel av Göras Rosenberg om marknadsreformer inom den offentliga sektorn. Nu åsyftas tendensen hos välfärdsleverantörer att ge service framför allt till lätthanterade delar av befolkningen.

I en välfärdsstat som den svenska, där många olika aktörer tillhandahåller service som finansieras via skattsedeln, är gräddskumning ett fenomen att hålla koll på. Det gäller särskilt i den just nu pågående debatten om friskolorna, skolvalet och huruvida köer till skolor är ett nödvändigt ont.

Nästan oavsett vad en skola vill uppnå, underlättar det om eleverna har högt utbildade föräldrar. Dessa kan oftast mer från början, och har lättare att ta till sig nya kunskaper. Skolor som lyckas selektera sådana elever kan bedriva sin verksamhet både enklare och billigare. Det betyder inte att alla friskolor ägnar sig åt sådan gräddskumning, men det betyder att regelverken måste utformas med möjligheten i åtanke.

Även när det gäller friskoledebatten är nyhetsarkiven upplysande. När friskolorna dök upp i Sverige på 1990-talet, var ett vanligt argument att en skolpeng som följer eleven till den skola hen väljer, gör att valfriheten kommer alla till del. Utan skolpeng krävs terminsavgifter vilket ger valfrihet främst för de rika. Denna argumentation framfördes även av de borgerliga, inklusive Moderaterna. I en insändare 1994 argumenterade en friskolerektor för höjd skolpeng med argumentet att få friskolor vill neka kostnadskrävande elever att gå på skolan (SvD 21/11-1994). Ett annat vanligt argument var att valfrihet och konkurrens skulle verka kvalitetsfrämjande.

Argumenten från 1990-talets friskoledebatt är relevanta än i dag. Konkurrens mellan skolor kan främja kvalitet om den sporrar till goda initiativ och metoder som sprider sig. Men även om gräddskumning genom terminsavgifter omöjliggjordes finns risken att skolor selekterar via en annan mekanism: kötid. Alla föräldrar är nämligen inte lika benägna att i god tid ställa sina barn i kö till de bästa skolorna. Risken finns således att skolor främst tävlar med varandra om att locka elever från socioekonomiskt starka hushåll. Då blir det dessutom svårare för elever och föräldrar att avgöra om goda resultat på en viss skola främst beror på goda arbetsmetoder eller på ett starkt elevmaterial.

När friskoleföreträdare hörs i debatten antyds ofta att gräddskumning inte förekommer. Lars Leijonborg, ordförande i Friskolor-nas riksförbund, framhöll nyligen i DN att andelen utlandsfödda elever på friskolorna är högre än i kommunala skolor. Enligt statistik från Skolverket hade han rätt. Läsåret 2019/2020 hade 27 procent utländsk bakgrund i friskolor, att jämföras med 26 procent i kommunala grundskolor.

Det kan tyckas vågat att bygga en argumentation på en enda procentenhets skillnad, men det finns ett större problem i Leijonborgs artikel. Andelen med utländsk bakgrund säger inte mycket om huruvida en skola ägnar sig åt gräddskumning. Det intressanta är föräldrarnas utbildningsnivå, och där visar samma statistik att i friskolor har 70 procent av eleverna en förälder med eftergymnasial utbildning, jämfört med 58 procent för kommunala skolor.

I stället för att låtsas som att gräddskumning inte förekommer, har vissa debattörer valt en annorlunda och kanske mer ärlig strategi. Gräddskumning kan nämligen sägas vara själva syftet med det fria skolvalet snarare än en oönskad bieffekt. Det är svårt att anklaga föräldrar för att vilja det bästa för sina barn, och det är svårt att kritisera politiker för att vilja ta till vara den drivkraften. Dessutom är det ju teoretiskt tänkbart att vissa typer av talanger bäst främjas och utvecklas i sällskap med andra liknande talanger.

Går det att hitta en kompromiss mellan dessa två olika synsätt på gräddskumning? Faktum är att det inte bara går – det svenska skolsystemet har länge åtminstone i praktiken varit just en sådan kompromiss. Grundskolan har syftat till att ge alla en bra bas och möjligheter att hitta och utveckla sina intressen och talanger. I gymnasieskolan tillåts sortering så att elever med liknande intressen och talanger kan välja att gå tillsammans.

Intressant nog kräver denna kompromiss inte några köer alls. I grundskolan kan skolval ske utifrån preferenser och lika chanser. Som min ekonomkollega Tommy Andersson har visat kan datoriserade algoritmer användas för att hantera skolvalet transparent, rättssäkert och utan köande. Till gymnasiet är antagningen sedan länge meritbaserad på basis av grundskolebetyg.

Den som menar att köer som urvalsmekanism till skolor är oundvikliga har helt enkelt fel.

Andreas Bergh